

BEYKOZ İSPERMEÇET MUMU FABRİKASI

Talip Mert¹
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), Eğitim Fakültesi,
talip.abdulbari@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0003-2044-1527>

ÖZ

İnsanlar çok eski çağlardan beri karanlıkları yenmek arzusuyla epeyce çalışıp çabalamışlardır. Onların bu gayreti önce insan emeği olmayan çıra gibi veya başka yanıcı maddeleri bulmalarını sağlamıştır. Günümüzden 5000 yıl öncesinde ise mumu icat edebilmişler ve zaman içerisinde, gelişe gelişe en son elektrikle bu arayışa bir nokta konmuştur. Mumum bizde tespit edilebilen tarihi ise 500 seneyi bulmaktadır. Bu tarihten itibaren arşiv belgelerinde mum ve mumculukla ilgili epeyce bir kayıt vardır. Son olarak Beykoz'da kurulan fabrika ise bu sektörün bizdeki en büyük fabrikasıdır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, ispermeçet, kükürt, güherçile, balmumu, çinko

BEYKOZ SPERMCET WAX FACTORY

ABSTRACT

People have worked hard with the desire to defeat the darkness since ancient times. Their effort enabled them to find non-human labor such as kindling or other combustible materials. Afterward, they invented the candle 5000 years ago, and by developing over time, they found the latest electricity and put a point in this search. The history of candles that can be determined in our documents goes back 500 years. From this date on, there are quite a few records about candles and candle making in archival documents. Finally, the factory established in Beykoz is the biggest one in this sector in our country

Keywords: Beykoz, Spermaceti, Sulphur, Saltpeter, Beeswax, Zinc

¹ Öğr. Gör. Talip Mert, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), Eğitim Fakültesi.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanların karanlık dünyalarını kendi hacmine göre aydınlatan araçlardan birisi de şüphesiz mumdur. İnsanlık tarihi açısından bakılacak olursa mumun tarihi MÖ. 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu haliyle de mum insanların ilk icat ettiği maddelerden biridir. XIX. Yüzyıla kadar mumun hammaddesi don yağıdır. Bu devirde daha kaliteli mum elde edebilmek için stearik asitten yararlanılmıştır. Bunu kaşalot türü balinanın kafa boşluğundan elde edilen ispermeçet ile petrolden elde edilen parafin takip etmiştir.

Resim 1 İspemeçet Balinası

Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Devlet Arşivlerindeki kayıtlara göre mum imali 1560'a kadar dayanmaktadır. Bu tarihten 1858'e gelinceye kadar çeşitli usul ve yollarla mum yapılmıştır. Mumcu esnafının uyacakları usul ve esaslar ise zaman zaman çıkarılan fermanlarla belli bir düzene sokulmuştur. Bu kısa girişten sonra burada söz konusu olacak müessese yakın tarihimizde mühim bir yeri olan Beykoz Mum Fabrikası diğer adıyla İspemeçet Mumu Fabrikası'dır. Bu fabrika ile ilgili "*Mum Kitabı*" adlı eserde yer almayan bir konu işlenecektir (Mert, 2015). Bu konu, fabrikanın o zaman kullanılan âlet, edevat ve eşyası ile ilgilidir. 2015'te yapılan ilk çalışmada bu belge arşiv kayıtlarında bulunmuyordu.

Resim 2 İstanbul'da yeni yapılan İspirmeçet Fabrikası: İspirmeçet Mumu Fabrikası'nın eski makine dairesi

Kaynak: (Freres, t. y., s. 3)

“İspirmeçet fabrikasında mevcut bulunan âlet ve edevat ve sair eşyanın muhafazasına me'mur Necib Ağa'nın vefatından dolayı 06 Temmuz 1874 [24 Haziran 1290] günü söz konusu fabrika eşyası sayılarak Bekçi Süleyman ve Mehmet Ağalara devir olunmuştur. Bu âlet ve edevatın sanayi tarihi açısından belli bir değeri vardır. Bu eşya tablo halinde şunlardan ibarettir.

Malzemenin Cinsi	Özellikleri	Miktarı (kıyye, okka)
Mum	Cami mumu:	0120 okka
	Küçük [mum]	0855 okka
	Kırık [mum]	0273 “
	Toplam	1248 “
Sabun	[Tamamı]	0310 “
	Telef olan miktar	0110 “
	Net miktar	0200 “
Arap sabunu	[Tamamı]	1105 “
	Telef olan miktar	0950 “
Arap sabunu mumu	[miktarı]	0008 “
Kükürt		13772 okka
	Telef olan miktar	00352 “
	[Net miktar]	13420 “
Güherçile		00948 “
	Telef [olan miktar]	00058 “
	[Tamamı]	00890 “
Kezzap	Miktarı	00350 “
	Şişe	00005 adet

	Bir şişenin ağırlığı 7 okka	00007 “
Zaç yağı	[Tamamı]	17136 okka
	Eklenen miktar	06800 “
	Şişe sayısı	00252 adet
	Eklenen miktar	00100 “
	Toplam şişe	00350 “
Sepetli ve sepetsiz şişelerde		00068 “
Palma ve koko yağı	06 fiçı	00746 okka
Karponta sud ve soda	13 fiçı	07327 “
Asit borik denen fitil eczası	371 zira /arşın	00026 “
Arvnav dilon	1 sandık	00000
Asit oksalık	1 sandık	
Büyük ve küçük çeşitli ecza şişeleri	25 tane	00000
Fitil ve pamuk ipliği		00598 okka
Rengamiz (renk renk) kâğıt		03737 “
Muzır hayvanattan istimale gayr-ı kaabil olmağla sabıkı veçhile tahrir olunduğu (...) üzere şerh verildi		
Etrandil	2 yeni + 113 eski 115	00891 okka
Bez malfil yeni	2 balya	00202 adet
Kıl malfil yeni	55	00055 okka
Müstamel ve köhne malfil	802	00802 adet
Müstamel kıl malfil	71	00071 adet
Süzgülerde bulunan malfil	Bez 25, kıl 24	
Tehi (boş) fiçı	17 adet	00017 adet
Fransız köselesi	5 kıyye	00005 okka
Fransız devali köselesi	Adet // metre 50,5 Köhne 14,5 kıyye	
Kılıç boru	3 tane	00003 adet
Tokmak kayışı	1 tane	00001 “
Halat	85 kıyye	00085 okka
Avrupa işi tahta ve boru kurşun		00365 adet
Boru		00089 adet
Tahta bakır		00007 okka
Tel	330 zira' / arşın	00005 “
Çinko		00007.05 okka

Teneke sandık		00001 adet
Balmumu		0005 okka
[?]		00011 “
Demirden döğme kükürt tablası		00010 adet
Demir kürek		00008 adet
Bakır kova		00002 “
Pirinçten mamul makara	4 dilli 1, 3 dilli 12	00002 “
İkişer dilli ağaç makara		00006 “
Bakırdan mamul boru		00017 “
Bakır el kepçesi		00004 “
Mum kalıpları	3 adet her birinde 24 2 adet her birinde 30	00064 adet
Nühasdan mamul kebir mum kalıpları		00009 “
Tersane mum tezgâhı		00001 “
Kapılarda mevcut Frenk dolması		00003 “
Alafranga sağır vezne		00001 “
Alafranga kantar		00002 “
Bakır el veznesi		00001 “
Küçük Demir kasa		00001 “
...damga mühürleri		00006 “
Tüfek ve tabanca		00002 “
Alafranga saat		00001 “
170 kıyye ağırlığında kantar		00001 “
Kebir ve sağır 100 kıyye on parça [ağırlık]		00013 “
Litografya taşı	2 tane	00002 “
Yazıhane ve camlı dolap	Yazıhane 4, camlı dolap 3	00007 “
Sandalye	9 tane- koltuk 2 tane	00011 “

Kebir sarı sini	1 tane	00001 “
Sarı leğen ibrik	1 tane	00001 “
Nühas mangal	1 tane	00001 “
Kahve değirmeni	1 tane büyük 1 tane küçük	00002 “
Meydan süpürgesi	40 tane	00040 “
Kahve takımı	Zarf 8 – cezve 3- bol işlemeli müstamel örtü 1 Toplam 12	00012 “
Hamal semeri	5 tane	00005 “
Duhan tablası	6 tane	00006 “
Harik tulumbası	2 tane – köhne hortum 1 tane	
Balta ve kanca ve su kovası	Balta 9 – kanca 14- kova 10 – toplam 33	
Sandık ve fiçı Saymak mümkün olmadığı cihetle sabıkı üzre tahrir olunmakla şerh		08282 “
Oda takımı eşyaları		
Ot memlu minder	7 tane	00007 “
Ot yastık	40 tane	00049 “
Pamuk yastık	8 tane	00008 “
Pamuk şilte	5 tane	00005 “
Halı	2 tane	00002 “
Makat	2 tane	00002 “
Pamuk kapı perdesi	3 tane	00003 “
Mavi merinos üzerine kasnak işlemeli seccade	1 tane	00001 “

Demirhanede bulunan eşyanın miktarı

Eşyanın adı	Adedi	Eşyanın adı
Kollu hadde	2	Örz / örs

Kolsuz hadde	1	Delik için çekiç
Kırık	1	Kaz lehimi takımı
Basa kol	1	Kebir mikras
Pergel	2	Yerli basa kol
Hoyar	4	Kürek
Kanac	9	Gaz lambası, eski
Valyoz	2	Çarklı porku
Çekiç	2	Dişli erkekli hadde, takım
Barkırcı çekici	2	Çelik mum testeresi
Barkırcı örsü / örsü	2	Kebir pirinç musluk
Matkap	7	Bili takımı
Mengene	3	

Billurdan Mamul Sağ Olarak Zîrde Muharrer Mevcut Bulunan Eşyanın Miktarı

Eşyanın adı	Adedi	Eşyanın adı	Adedi
Elvan ve çiçekli billur kulplu ve kulpsuz tas	817	Mâî billur nargile	
Lamba borusu	167	Dûr billur nargile	191
Elvan kâse	117	Elvan testi	128
Elvan kuplu bardak maa kapak	194	Tabak	346
Elvan çiçeklik Ayaklı	012 003	Çiçekli ve kapaklı bardak	058

Billur testi ve kapaklı sürahi	081	Elmas tıraş bardak	012
Dûr billur kupalı sürahi	061	Çiçekli bardak	010
Çemberli kupalı sürahi	007	Çiçekli elmas tıraş	019
Elvan kupalı sürahi	109	Çiçekli billur hoşab kâsesi	009
Mâî (mavi) kupalı sürahi	023	Billur soyma ve elvan kupa	031
Düz mâî yeşil testi	020	Billur kapaklı kâse	007
Mâî yeşil mor maa kapak sürahi	063	Bilâ kapak çiçekli kâse	001
Elvan sürahi	113	Billur süt bardağı	090
Elvan süt ibriği	049	Dûr billur maa kapak kulplu bardak	090
Elvan kebir nargile	151	Sagîr sürahi ve	049
Çeşm-i bülbül	004	kadeh	

Mevcut Cam Miktarı

Eşyanın adı	Adedi	Eşyanın adı	Adedi
Paris'ten celb olunan kebir ve sagîr cam	01	Fannoz camı	006
Fabrikada imal olunan çiçekli fayton camı	009	İmbik borusu	002
Kebîr ve sagîr çiçekli cam	199	Fener camı	002

Kebîr ve sagîr renk-âmiz cam	064	Derece borusu	003
Beyaz cam	001	Huni	002
		Sagîr (küçük) boru	002

Aşağıda yazılan yağların bir takımı tabe ve sandık ve kalıplar ile fiçılarda ve üç tane havuz içinde bulunduğundan bir kaptan diğer kaba nakil ile vezni (tartılması) mümkün olmadığından müteveffa (merhum) Necip Ağa'ya devredildiği zaman da tahmini olarak yazılmıştı. Bu kere mezkûr fabrika gaz ambarı olduğundan üzerlerine bir hayli gaz sandıkları konulmuştur. Ve zemini kar ve yağmurdan, tavanı ve çatıları harap olarak yağın yağmur ve kardan bu fiçılar ile havuzlar üzerine yağdığından önceki defterine göre tahminen devir ve teslim kılındığı malum olmak üzere şerh verildi.

Oleyin ve astrin ve rezidon yağları toplam 8891 kıyye.

Mum fabrikasının 90 senesi Haziran'ının 25. Gününden (07.07.1874) itibaren bu deftere göre mevcut bulunan eşyalar Bekçi Süleyman ve Mehmet ile bazı ağalara tek tek sayılıp tartılarak bazen de tahmin edilerek devir ve teslim kılınmış olmakla emr ü ferman... 01.07.1290 (13.07.1874).

Mehmet ve Süleyman

Bu cetvelde yazılanlar hakkında Hazine-i Hassa'da şu kayıt eklenmiştir:

İşpermeçet fabrika-i hümayununun bu kerre icra kılınan devrini gösteren ekli defterin benzerleri gibi kaydedilerek korunması gerekir ise de defterde açıklandığı üzere bu fabrikanın binaları harap olup yağın yağmur ve kardan bu eşyanın muhafazası layıkıyla mümkün olamamaktadır. Bazı yağlar ile eczâ (hammadeler) ve eşyanın çürüyüp telef olduğu yapılan araştırmadan anlaşılmıştır. Nezaretin görüşüne uygun bulunursa bu defterin daha sonra tekrar yazılması için ilk iş olarak burada sayılan bazı eşyanın satılması, satılmayanların da güzelce korunmasının temini için bu bilgilerin Levazım Meclisi'ne havalesi... 23.07.1874 ²

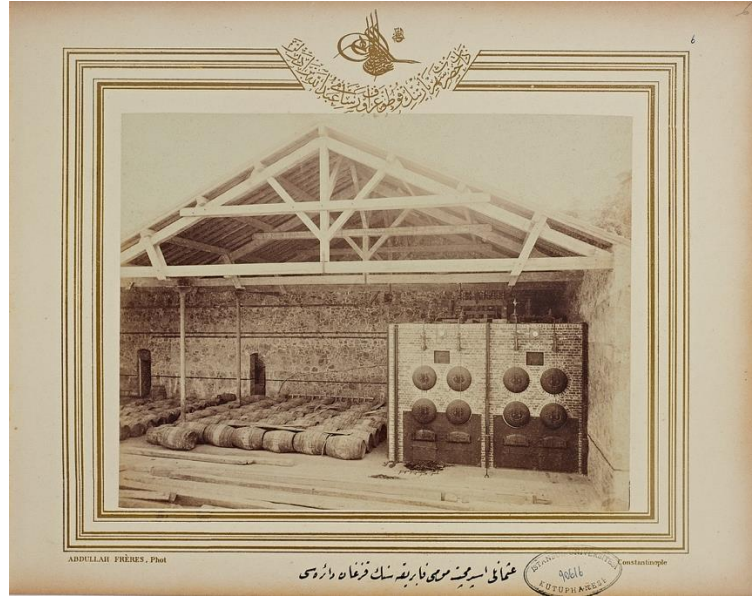
² HH. d. (Hazine-i Hassa defteri) 19442 / 1-4.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde küçük işletmelerden, imalathane ve büyük işletmelere kısaca fabrikalara, işin daha gerçekçi bir ifadesiyle de “sanayi’ devrine” geçiş nasıl olmuş ve nasıl olmuş bu belgede rahatça görülebilmektedir. XIX. Asrın başlarına hatta daha öncesine uzanan sanayi hamlesinin örneklerinden olan bu fabrika ispermeçet türü balinanın yağından yapılan mumun araç-gereç ve hammaddelerini sayıp dökmektedir. Bu kurum bu konuda bilinen ilk fabrikadır. Bu fabrikanın kurulduğu 1858’de mum fabrikasının ne olduğunu, nasıl bir şeyler yapabildiğini normal şartlarda bilmek ve anlamak oldukça zordur. Bu zorlukların çok büyük bir kısmı bizde Osmanlı Arşivi belgeleri sayesinde gün ışığına çıkabilmektedir. Bu fabrika da onlardan biridir. Günümüzden 150 sene önce bir mum fabrikası ne imiş ve hangi malzemelere sahipmiş? Bunlar bu belge sayesinde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Makaleye eklenen fabrika resimleri de ayrıca konuyu aydınlatmak için ayrı bir değer taşımaktadır.

Resim 3 İspemeçet Mumu Fabrikası'nın kazan dairesi

Kaynak: (Freres, t. y., s. 6)

KAYNAKÇA

Frères, A., (t., y.), *İstanbul'da yeni yapılan İspemeçet Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eseler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.

HH. d. (Hazine-i Hassa defteri) 19442 / 1-4

Mert, T. (2015). Beykoz Mum Fabrikası. E.G. Naskali (Ed.). *Mum Kitabı* içinde. Kitabevi İstanbul.